

MAŁGORZATA DAJNOWICZ

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, Uniwersytet w Białymstoku

ADAM MIODOWSKI

Uniwersytet w Białymstoku

Zasługi Władysława Paszkowskiego w organizacji i rozwoju służby ochrony zabytków na Podlasiu (1945–1982)

Słowa kluczowe: Władysław Paszkowski, wojewódzki konserwator zabytków, konserwatorska dokumentacja fotograficzna, inwentaryzacja zniszczonych zabytków, zabezpieczenie trwałych ruin, rekonstrukcja zabytków, Białystok, Podlasie, 1945–1982

Key words: Władysław Paszkowski, voivodeship conservator, conservatory photographic documentation, cataloguing damaged monuments, securing permanent ruins, reconstruing monuments, Białystok, Podlasie, 1945–1982

Władysław Paszkowski urodził się 18 listopada 1905 r. w Smoleńsku i w tym mieście spędził dzieciństwo¹. Wielka Wojna, a następnie wybuch rewolucji i wojna domowa w Rosji sprawiły, że jego rodzice Michał i Anna (z Lisowskich) zdecydowali się przenieść wraz ze swoimi synami Władysławem i Bronisławem do Wilna². Wchodząc w dorosłe życie, Władysław podjął w 1925 r. naukę w wileńskiej Państwowej Szkole Technicznej³. Po jej ukończeniu w 1930 r. uzyskał dyplom technika budownictwa i miernictwa⁴. Od 1932 r. przez dwa lata pracował na etacie urzędniczym w wileńskim Zarządzie Miejskim⁵, by w 1934 r. przenieść się do tamtejszego Urzędu Wojewódzkiego, w którym był zatrudniony na stanowisku kierownika robót konserwatorskich w Wydziale Kultury i Sztuki do wybuchu II wojny światowej⁶. Doświadczenie zawodowe dane mu było zdobywać m.in. pod kierunkiem takich wileńskich konserwatorów zabytków, jak Stanisław Lorentz⁷,

Ksawery Piwocki⁸ i Witold Kieszkowski⁹. Pod koniec wojny, w marcu 1945 r., repatriował się wraz z żoną Zofią do Białegostoku.

Jednym z argumentów za osiedleniem w mieście nad Białą była propozycja pracy w kierowanym przez znanego mu z Wilna ks. dr. Piotra Śledziewskiego Wydziale Kultury i Sztuki białostockiego Urzędu Wojewódzkiego. Na wniosek kierującego wydziałem wicewojewoda białostocki Waław Białkowski¹⁰ decyzją z 10 kwietnia 1945 r. powierzył Paszkowskiemu pełnienie obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków¹¹. Nominację zatwierdził z rocznym poślizgiem, 24 kwietnia 1946 r., Władysław Tomkiewicz – Naczelny Dyrektor Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki (MKiSz)¹². W pracy służb konserwatorskich po 1945 r. dokonać się musiało przesunięcie środka ciężkości z ochrony zabytków na inwentaryzację ich zniszczeń oraz na prace rekonstrukcyjne lub zabezpieczające ruiny¹³. Przybywając tuż przed zakończeniem wojny do Białegostoku i podejmując się pełnienia obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Paszkowski miał na uwadze te nowe uwarunkowania czekającej go pracy.

Najpilniejszym zadaniem, jakiego musiał się podjąć, była inwentaryzacja zniszczeń substancji zabytkowej w północno-wschodniej części pojałtańskiej Polski. Pomocne w tej pracy było zdobyte jeszcze przed wojną w Wilnie doświadczenie w wykorzystaniu fotografii dla potrzeb dokumentacji konserwatorskiej. Już od wiosny 1945 r. przy wypełnianiu powierzanych Paszkowskiemu zadań wielce pomocne było wsparcie grona współpracowników o wileńskim rodowodzie. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywał architekt inż. Stanisław Bukowski¹⁴, w latach 1936–1939 zatrudniony na stanowisku asystenta prof. Romualda Gutta¹⁵ w Miejskim Biurze Urbanistycznym w Wilnie. Bukowski do Białegostoku przybył podobnie jak Paszkowski wiosną 1945 r.

Początki funkcjonowania białostockiej służby konserwatorskiej były nadzwyczaj trudne i *de facto* należało ją organizować od podstaw¹⁶. „Praca wydziału idzie obecnie w dwu kierunkach: zabezpieczenia względnie restauracji zabytków uszkodzonych lub nieuszkodzonych oraz inwentaryzacji zabytków, które to prace są w toku. Wydział zamierza również stworzyć Muzeum Ziemi Białostockiej¹⁷, w tym kierunku podejmowane również są prace przygotowawcze. Ponadto jest w opracowaniu specjalna instrukcja dla starostw pouczająca z punktu widzenia historyczno-kulturalnego obywateli starostów co do ich terenu pracy. Dużą przeszkodą jest brak własnego środka lokomocji i funduszy¹⁸.”

W marcu 1945 r., jeszcze przed formalnym podjęciem urzędowania, Paszkowski zainicjował proces inwentaryzacji obiektów zabytkowych na terenie województwa, rozsyłając do 120 parafii kwestionariusz w celu ustalenia stanu zachowania świątyń i kaplic¹⁹. Istotną przeszkodą w początkach działalności pionu konserwatorskiego w województwie białostockim były nie tylko podstawowe braki kadrowe w Oddziale Konserwatorskim Wydziału Kultury i Sztuki, ale jeszcze większe na poziomie powiatowym, gdzie w połowie 1945 r. „Obsadzone były tylko trzy powiatowe referaty kultury i sztuki na ogólną liczbę ośmiu²⁰.”

Istotnym osiągnięciem Paszkowskiego było utworzenie w 1947 r. przy współpracy z Bukowskim Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury²¹ i kierowanie nią w latach 1949–1951²². Jej kadry zajmowały się „wykonywaniem inwenta-

ryzacji oraz dokumentacji projektowych obiektów zabytkowych ujętych w planach zabezpieczenia i konserwacji w całym ówczesnym województwie białostockim²³. Roboty rekonstrukcyjne realizowała zaś zorganizowana przez niego Brygada Wykonawcza Robót Konserwatorskich. Na bazie tych struktur w 1951 r. mogło powstać w województwie białostockim Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków²⁴. Prekursorską w skali kraju inicjatywą Paszkowskiego było włączenie do zakresu zadań służb konserwatorskich także badań archeologicznych. Jako jeden z pierwszych powiększył w 1960 r. podległe sobie kadry o etat specjalisty ds. archeologicznych. Nowo powstałe stanowisko powierzył Janowi Jaskanisowi, który już posiadał w tej materii pewne doświadczenie, gdyż od 1955 r. pracował jako inspektor do spraw zabytków archeologicznych w Prezydium WRN w Białymstoku²⁵.

Współpraca Paszkowskiego z takimi specjalistami, jak wspomniany Bukowski czy Zenon Filipczuk²⁶, zaowocowała z kolei wypracowaniem i próbą realizacji spójnej koncepcji odbudowy nie tylko zniszczonych zabytków Białegostoku, ale też szerzej w całym województwie. Współdziałanie trójki wymienionych przyczyniło się m.in. do odbudowy w latach 1947–1955 pobazylińskiego klasztoru i Pałacu Opatów w Supraślu (Bukowski, Paszkowski, Filipczuk)²⁷; w latach 1951–1958 kościoła katedralnego w Łomży (Bukowski, Paszkowski, Filipczuk); w latach 1946–1952 białostockiej kamienicy miejskiej – austerii (Bukowski, Paszkowski).

Rezygnacja w 1947 r. ze stanowiska naczelnika wydziału i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków ks. dr. Śledziewskiego²⁸ nie wpłynęła negatywnie na dalszą karierę powiązanego z nim Paszkowskiego. Warszawscy przełożeni wysoko oceniali jego kompetencje. Najlepszym tego dowodem był fakt, że kilka miesięcy później ówczesny Naczelnny Dyrektor Muzeów i Ochrony Zabytków Kieszkowski skierował datowany na 22 czerwca 1948 r. wniosek do Departamentu Administracyjnego – Wydziału Osobowego MKiSz „o mianowanie Konserwatorem Wojewódzkim Obywatela Władysława Paszkowskiego, dotychczasowego p.o. Konserwatora Wojewódzkiego w Wydziale Kultury i Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku z zachowaniem dotychczasowego stopnia służbowego”²⁹. W odpowiedzi ówczesny szef resortu kultury, a niegdyśiejszy wojewoda białostocki Dybowski podpisał akt nominacyjny datowany na 13 sierpnia 1948 r., w którym czytamy: „mianuję Obywatela Władysława Paszkowskiego z dniem 1 sierpnia 1948 r. Konserwatorem Wojewódzkim i Kierownikiem Oddziału w Wydziale Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego z zachowaniem obecnie posiadanej grupy uposażenia”³⁰.

Osiągnięcia Paszkowskiego w sferze ochrony zabytków i piastowanie eksponowanego stanowiska przyczyniły się do pomyślnego sfinalizowania jego starań o uzyskanie stopnia inżyniera architekta. Tytuł inżyniera przy Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej nadano mu 15 grudnia 1955 r. decyzją Państwowej Komisji Weryfikacyjno-Egzaminacyjnej na podstawie świadectwa ukończenia Państwowej Szkoły Technicznej w Wilnie³¹ z uwzględnieniem późniejszego doświadczenia konserwatorsko-budowlanego³².

Na początku lat sześćdziesiątych XX w. dalszy rozwój kariery Paszkowskiego został zahamowany. Przyczyniły się do tego działania podjęte przez bia-

łostocką delegaturę Najwyższej Izby Kontroli [NIK]. Inspektorzy zdecydowali się wówczas wrócić do błażej w istocie sprawy z 1958 r., w której chodziło o naliczenie minimalnie wyższych stawek za robociznę i niewielkie braki materiałowe przy odbudowie jednego z obiektów. Przypuszczalnie niedopatrzienia te wynikały z zaabsorbowania Paszkowskiego zbyt licznymi obowiązkami. Pracując z dużą intensywnością na kilku etatach, mógł uznać tę sprawę ze względu na jej błałą materię za niewartą uwagi. Wszak „braki materiałowe i nadpłata na łączną kwotę 3822 zł 30 gr były na poziomie 125% jego skromnego miesięcznego wynagrodzenia. Do takiego podejścia mogły też skłonić go wcześniejsze doświadczenia z pobłażliwymi kontrolami NIK. Prawdopodobnie i tym razem wszyscy przeszluby nad tą sprawą do porządku dziennego, gdyby u lokalnych decydentów nie ujawniła się nadzwyczajna gorliwość w «ściganiu niegospodarności»”³³.

W październiku 1960 r. skierowany został do Wydziału Organizacyjno-Prawnego Wojewódzkiej Rady Narodowej [WRN] w Białymstoku formalny wniosek kierownika Wydziału Kultury w Prezydium WRN Franciszka Stoczkowskiego „w sprawie wypowiedzenia warunków płacy i stanowiska z dniem 31 grudnia 1960 r. Obywatelowi Władysławowi Paszkowskiemu”³⁴. Wniosek ten został ostatecznie zaakceptowany przez Prezydium WRN w Białymstoku 24 grudnia 1960 r. Po trzymiesięcznym okresie wypowiedzenia Paszkowski miał z dniem 1 kwietnia 1961 r. przejść na etat starszego konserwatora w dotychczas kierowanym przez siebie Oddziale Konserwatorskim Wydziału Kultury przy białostockim Prezydium WRN³⁵. Degradacja tym samym stała się faktem.

Paszkowski zawdzięczał własne przetrwanie w służbie konserwatorskiej wypracowaniu dobrych relacji prywatno-zawodowych ze swoim następcą Pawłem Pawluczukiem. Stosunki obu panów tak się ułożyły, gdyż ten drugi czuł się przede wszystkim artystą-rzeźbiarzem chcącym się uczyć rzemiosła konserwatorskiego od najlepszych, a nie towarzyszem-intrygantem z uprzedzeniami do bezpartyjnych. Paszkowski mógł dzięki jego przychylności kontynuować realizację najważniejszych projektów rekonstrukcyjnych zapoczątkowanych przez siebie w latach wcześniejszych. Dotyczyło to przede wszystkim zespołów klasztornych w Drohiczyźnie, Wigrach i Supraślu, obiektów pałacowych w Białymstoku i Choroszczu, dworów w Łosośnej i Pawłowiczach oraz synagog w Tykocinie i Siemiatyczach³⁶.

Ważnym polem aktywności zawodowej Paszkowskiego były badania architektoniczne. W sposób szczególny z racji swych pierwszych wileńskich doświadczeń w tej materii angażował się w eksplorację ruin zamków średniowiecznych. Na podstawie poczynionych ustaleń sporządzał ich dokumentację rysunkowo-opisowo-pomiarową przydatną przy zabezpieczaniu resztek budowli jako trwałej ruiny. Intensyfikacja tych badań nastąpiła w latach sześćdziesiątych XX w. z inicjatywy Paszkowskiego i przy wsparciu jego następcy na stanowisku Głównego Konserwatora Zabytków w województwie białostockim Pawluczuka. W projekt zaangażowano kadry Instytutu Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej, którymi w terenie kierowała doc. Anna Czapska – uczennica prof. Jana Zachwatowicza³⁷. Badaniami archeologiczno-architektonicznymi objęto zamki w Szczuczynie, Wąsoszy, Sidrze³⁸, Mielniku i Tykocinie³⁹ oraz kościoły w Różanymstoku, Mielniku⁴⁰ i Sidrze.

Pierwsze kroki na tym polu na Białostocczyźnie Paszkowski stawiał samodzielnie, gdy w połowie lat pięćdziesiątych XX w. przeprowadził inwentaryzację ruin zniszczonego podczas Wielkiej Wojny kościoła gotyckiego przy zamku w Mielniku⁴¹. Planując ich odbudowę, opracował w 1956 r. wstępny projekt rekonstrukcji⁴². W celu uszczegółowienia tych planów zlecił warszawskiej archeolog Irenie Górskiej przeprowadzenie badań architektoniczno-archeologicznych. Realizowała je w latach 1959–1961 w ruinach zamku i kościoła, w którym odkryła trójdzielną kryptę. Pomimo czynionych przez Paszkowskiego starań nie udało się przekonać decydentów do pomysłu odbudowy tych obiektów⁴³. W tych okolicznościach, podejmując współpracę z Instytutem Historii Architektury i Sztuki Politechniki Warszawskiej, miał świadomość, że efektem wspólnych prac nie będzie mogło być zrekonstruowanie badanych obiektów, a jedynie rozpoznanie ich pozostałości.

Paszkowski wraz z doc. Czapską tam, gdzie nie mogli liczyć na archeologię architektoniczną (jak w Szczuczynie), posiłkowali się „archeologią archiwalną” (jak w Wąsoszach). Tak postępowano w przypadku obiektów niezachowanych, znanych jedynie z przekazów źródłowych. W czasie kwerend starano się docierać do tych materiałów i systematyzować pozyskane w nich informacje. W jednym i drugim przypadku, albo na podstawie źródeł materialnych, albo archiwalnych, próbowano ustalać np. prawdopodobny układ przestrzenny obiektu lub rodzaj materiału użytego do jego budowy⁴⁴.

Paszkowski nie zaniedbywał przy tym opracowania naukowego wyników swoich badań. Nie zawsze były one jednak publikowane i wówczas trafiały w postaci maszynopisów do wąskiego wewnętrznego obiegu z kręgu użytkowników „Biblioteki” konserwatorskiej w Białymstoku⁴⁵. Inaczej było w przypadku prof. Czapskiej, która bazując na wynikach prac współprowadzonych z Paszkowskim, opublikowała wiele artykułów naukowych. Ostatnie z nich ukazywały się jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych XX w.⁴⁶

Istotną sferą aktywności zawodowej Paszkowskiego było zaangażowanie w propagowanie własnych doświadczeń konserwatorskich, w tym m.in. pomocniczego wykorzystania fotografii dokumentacyjnej przy odbudowie zabytków, co czynił na różnych forach konferencyjnych i za pośrednictwem publikacji. Warte jest to tym większego docenienia, że początki na tym polu nie były zachęcające. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych XX w., gdy tylko udało się uzyskać nowe etaty i zatrudnić osoby o odpowiednich kompetencjach, również w tej sferze wiele zmieniło się na lepsze. Z inicjatywy Paszkowskiego i przy udziale młodych współpracowników zorganizowane zostały ogólnopolskie zjazdy konserwatorskie w Supraślu (1957) i Augustowie (1959). Obrady stacjonarne były połączone z wyjazdami studyjnymi w teren w celu zapoznania się z przebiegiem prac w najważniejszych z odbudowywanych obiektów. Warto podkreślić, że w programach obrad konferencyjnych prócz kluczowych wówczas kwestii rekonstrukcji zespołów poklasztorno-świątynnych w Supraślu i Wigrach oraz ochrony pozostałości Kanału Augustowskiego uwzględniona też była problematyka inwentaryzacji, zabezpieczenia i opieki konserwatorskiej nad regionalnym budownictwem ludowym⁴⁷. Późniejszym przykładem tego typu aktywności Paszkowskiego był jego udział w 1971 r.

w sesji poświęconej pałacowi Ludwika Pacy w Dowspudzie, na której wygłosił wysoko oceniony referat pt. *Problemy konserwatorskie Dowspudy*⁴⁸.

Publikował też w periodykach naukowych i popularnonaukowych, jak również w zyskujących w tamtych czasach coraz większą popularność informatorach. To spod jego ręki wyszła pierwsza seria publikacji poświęcona najcenniejszym zabytkom regionu północno-wschodniego, takim jak pałac Branickich czy łomżyńska katedra. Był też autorem (lub współautorem) informatorów poświęconych historycznym miastom podlaskim i wschodnio-mazowieckim, wśród których znalazły się te poświęcone Choroszczy⁴⁹, Szczuczynowi i Tykocinowi⁵⁰. Nie mniej istotne znaczenie miała też popularyzacja przezeń wiedzy o zabytkach, co nieraz czynił na łamach „Gazety Białostockiej”.

Aktywność naukowa, konferencyjna i popularyzatorska Paszkowskiego zasługuje na wysoką ocenę. Należy w tym kontekście podkreślić jego inspirujący wpływ na młodsze pokolenie nie tylko białostockich konserwatorów zabytków, ale także tych pochodzących z innych regionów, którzy idąc w jego ślady, nauczyli się łączyć intensywną aktywność w terenie z pracą naukowo-badawczą. Do grona znanych w środowisku służb konserwatorskich jego wybitnych współpracowników-naśladowców, których uznać wypada za adeptów „szkoły Paszkowskiego”, zalicza się Wacława Kochanowskiego⁵¹ i Ludmiłę Lebedzińską. W przypadku kilku projektów wydawniczych cała trójka współpracowała ściśle ze sobą i w efekcie ich nazwiska jako współautorów pojawiały się na kartach tytułowych takich publikacji.

Wielkim wyzwaniem, jakiego się podjął Paszkowski, było zapewnienie białostockim konserwatorom zabytków dostępu w miejscu pracy do bazy materiałów archiwalno-biblioteczno-fotograficznych. Jej posiadanie ułatwiało nie tylko pracę naukowo-badawczą, ale było niezbędne w bieżącej aktywności konserwatorskiej, np. przy przygotowywaniu dokumentacji rekonstrukcyjnej obiektów. Takie konserwatorskie „Archiwum”, „Bibliotekę” i pracownię fotograficzną Paszkowski organizował ze współpracownikami niemal przez cztery dekady w latach 1945–1982. Do zasobu tego pierwszego przekazywał sukcesywnie sam i wymagał od innych, by dostarczali dokumentację fotograficzną obiektów wizytowanych w ramach obowiązków konserwatorskich, jak też dokumentację techniczną, inwentaryzacyjną, pomiarową i rysunkową. Dla specjalistycznej „Biblioteki” pozyskiwał niezbędne książki i periodyki z zakresu konserwatorstwa, architektury, sztuki i kultury materialnej⁵².

Z perspektywy czasu uznać należy, że największą wartość w zasobie konserwatorskiego „Archiwum” przypisać powinno się dokumentacji fotograficznej. To unikatowy w skali kraju, wielotysięczny zbiór. Warto przy tym podkreślić, że do dziś największą część przechowywanego tam zasobu fotograficznego stanowią zdjęcia sygnowane przez Paszkowskiego⁵³. Jako Wojewódzki Konserwator Zabytków wystąpił w 1948 r. do MKiSz z wnioskiem o wyasygnowanie 200 tys. zł na organizację pracowni fotograficznej i archiwum fotograficznego. W 1949 r. decyzją Generalnego Konserwatora Zabytków uzyskał potrzebne dofinansowanie na urządzenie pracowni i ciemni fotograficznej przy swoim biurze⁵⁴.

Zainteresowanie fotografią u Paszkowskiego było z jednej strony uwarunkowane potrzebami zawodowymi, gdyż jeszcze w okresie wileńskim z racji re-

alizowanych przezeń prac inwentaryzacyjno-konserwatorskich zaczął wykorzystywać aparat w dokumentowaniu fotograficznym zabytków⁵⁵. Z drugiej zaś strony zostało ono wzmocnione dzięki znajomości z wybitnym w skali kraju specjalistą-fotografikiem (praktykiem i teoretykiem), wspomnianym już ks. dr. Śledziewskim. W efekcie Paszkowski zyskał nie tylko warsztatowo, ale rozwinęła się u niego pasja do fotografowania. U boku tego czołowego reprezentanta wileńskiej szkoły fotografii czerpał niejako u źródła wiedzę odnośnie do nowych zastosowań fotografii, organizacji ujęć, estetyki obrazu, techniki zdjęciowej, a nawet chemii procesów fotograficznych⁵⁶. Pośrednio zaś z racji na bliską relację naukowo-badawczą kapłana z Janem Bułhakiem, kierującym Zakładem Fotografii Artystycznej Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie⁵⁷ mógł też na bieżąco poznawać najnowsze trendy w sztuce fotograficznej, fotografii reporterskiej, technicznej czy w najbardziej go interesującej z zawodowego punktu widzenia fotografii dokumentacyjnej zabytków.

Szerokie wykorzystywanie przez Paszkowskiego fotografii w dokumentowaniu powojennych zniszczeń i odbudowy (rekonstrukcji) zabytków w północno-wschodniej Polsce zaowocowało powstaniem bazy danych o tych obiektach z około 220 miejscowości, którą współtworzy kilkadziesiąt tysięcy zdjęć wykonanych przez białostockiego konserwatora zabytków⁵⁸. Materiały te posiadają walor unikatowego dokumentu. Fotografie ukazują zabytki w takim stanie, w jakim pozostawili je po sobie okupanci, ale co równie ważne, pokazują ich powojenną (czasami planową) dewastację. Są to zatem dokumenty obrazujące postępującą od września 1939 r. zagładę dorobku naszej kultury materialnej, naszego dziedzictwa architektonicznego. Ważnej części zbiorowej (społeczno-kulturowej) tożsamości i materialnego łącznika pomiędzy wcześniejszymi, powojennymi i współczesnymi pokoleniami. Fotografie Paszkowskiego pokazują jednak jeszcze coś więcej. Dzięki nim możemy prześledzić też mozolny trud podnoszenia z ruin wielu zniszczonych obiektów oraz rozpoznać na ich tle ludzi, którzy tego zadania się podjęli, poznać warunki i narzędzia ich pracy. Warto także docenić, że w najbardziej odległych planach wielu z tych fotografii uchwycone zostały przejawy życia codziennego mieszkańców miasta nad Białą.

Współtworzące to archiwum zdjęcia składają się na swoiste serie tematyczne dotyczące konkretnych lokalizacji zabytków, przestrzeni wokół nich, przede wszystkim samych zabytków, jak też detali je współtworzących. Paszkowski, posługując się aparatem fotograficznym, *de facto* zapisywał poprzez dobór odpowiednich ujęć niezwerbalizowaną historię wojennych zniszczeń i powojennej odbudowy powierzonych jego pieczy obiektów. Te zdjęcia nie tylko ukazują obraz ziemi podlaskiej w ruinie, ale też są utrwalonym w poszczególnych ujęciach zapisem niemego krzyku gruzowisk, tj. tego, co pozostało z dawnego dziedzictwa architektonicznego tych terenów⁵⁹. W efekcie każda większa seria tematyczna zdjęć Paszkowskiego może stanowić swego rodzaju „monografię fotograficzną”. Za taką kwalifikacją przemawia fakt, że w przypadku praktycznie każdej serii „jest to pełna, kompleksowa inwentaryzacja fotograficzna obiektu lub zespołu zabytkowego, uwzględniająca wszystkie jego elementy i stanowiąca kompletny materiał instrukcyjny do obiektu i jego wyposażenia, mogący zaspokoić w zakresie dokumenta-

cyjnym wszystkie potrzeby i wymagania historyka sztuki, konserwatora czy wydawcy”⁶⁰.

Główna część tych materiałów (negatywy i fotografie) znajduje się w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Dzięki Paszkowskiemu ten zbiór jest jednym z ciekawszych konserwatorskich archiwów fotograficznych w Polsce. Uzupełniają je sporządzone przez niego oraz jego następców i współpracowników liczne projekty techniczne, opracowania na podstawie badań terenowych, dokumentacja ewidencyjna i architektoniczna, a także projekty elewacji i opisy detali. Część tych materiałów opracowana została dzięki fotografiom dokumentującym zabytki⁶¹.

Do odbudowy zniszczonych lub rekonstrukcji uszkodzonych zabytków potrzebne były zarówno środki finansowe i fachowe kadry, jak i dokumentacja, na podstawie której takie prace można było prowadzić. Nielicznym pracownikom służb konserwatorskich nie było łatwo dotrzeć do potrzebnych archiwaliów, ikonografii i opracowań naukowych. Czasami jedynym źródłem wiedzy o przygotowywanym do odbudowy (rekonstrukcji) lub tylko do zabezpieczenia przed dalszym zniszczeniem obiekcie było to, co dało się zaobserwować z zachowanych ruin i wydobyć z otaczających je zgliszcz. Paszkowski fotografował więc to, co nie leżało jeszcze w gruzach, oraz większe detale z nich wydobywane. Te zdjęcia, sporządzane przezeń rysunki i dołączane do nich opisy bywały w przypadku niektórych obiektów główną bazą wiedzy o nich i podstawą do określenia zakresu niezbędnych prac zabezpieczających, ustalenia harmonogramu robót konserwatorskich, a finalnie dla opracowania dokumentacji rekonstrukcyjnej.

O znaczeniu fotografii dokumentacyjnej zabytków przy tej skali zniszczeń, z jaką miano do czynienia po II wojnie światowej, środowisko konserwatorskie mogło przekonać się na przykładzie przygotowań do odbudowy zniszczonego w około 70% białostockiego pałacu Branickich. To dzięki Paszkowskiemu, który jeszcze przed końcem wojny, po podjęciu w kwietniu 1945 r. współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, przystąpił do fotograficznego dokumentowania nie tylko stanu tego obiektu, ale też efektów prac inwentaryzacyjnych, możliwe stało się szybkie opracowanie dokumentacji rekonstrukcyjnej i przystąpienie do odbudowy.

Analogiczny tryb działania z wykorzystaniem fotografii dokumentacyjnej Paszkowski wdrożył w przypadku Ratusza, Pałacyku Gościnnego i w budynkach: Zbrojowni Branickich, klasztoru Sióstr Miłosierdzia, Komory Celnej i Łoży Masońskiej w Białymstoku. Poza stolicą województwa zasługą Paszkowskiego i jego współpracowników była inwentaryzacja zniszczeń i przygotowanie dokumentacji odbudowy m.in. na podstawie materiału fotograficznego następujących obiektów: klasztorów w Supraślu, Tykocinie i Wigrach, dworów i pałaców w Będkowie, Choroszczy⁶², Ciechanowcu, Kamiance, Pawłowiczach, Strabli, Tyborach i pobazyliańskiego Pałacu Opatów w Supraślu, świątyn w Łomży⁶³, Drohiczynie, Choroszczy, Wiźnie, Narwi i Supraślu, synagóg w Siemiatyczach i Tykocinie.

Po odejściu w styczniu 1972 r. na emeryturę, po ponad ćwierć wieku pracy w Wydziale Kultury, jeszcze przez kolejną dekadę pozostawał częściowo czynny zawodowo, pracując na niepełnym etacie jako konsultant w białostockiej

Pracowni Konserwacji Zabytków (konkretnie w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej). W latach 1972–1982 prócz opracowania projektów odbudowy kilku zabytków sprawował też nadzór konserwatorski w terenie nad pracami prowadzonymi w obiektach poklasztornych w Wigrach⁶⁴, pałacowych w Dowspudzie, nad remontem jedynej po polskiej stronie granicy dwukomorowej śluzy w Paniewie na Kanale Augustowskim⁶⁵, nad pracami konserwatorskimi w klasztorze misjonarzy w Siemiatyczach, odbudową klasztoru pobenedyktyńskiego w Drohiczynie i monitorował projekt odbudowy zamku w Tykocinie⁶⁶.

Przez ponad ćwierć wieku w okresie powojennym (1945–1972), a wliczając okres przedwojenny (1934–1939), część okupacji (1939–1941) i aktywność emerycką (1972–1982), łącznie blisko pół wieku Paszkowski zajmował się ochroną zabytków nie tylko z racji obowiązków zawodowych, ale traktował ją niczym życiową misję. Najlepszym dowodem takiego podejścia była też aktywna działalność społecznikowska w strukturach Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, w którym w białostockim Zarządzie Wojewódzkim zaangażowany był w prace Komisji Ochrony Zabytków oraz Komisji Opieki nad Zabytkami⁶⁷.

Jego osiągnięcia na niwie ochrony zabytków w północno-wschodniej części kraju nie były przez decydentów zbyt często dostrzegane. Odznaczeniami państwowymi Paszkowskiego uhonorowano tylko dwukrotnie. W 1969 r. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi⁶⁸, a w 1974 r., już po przejściu na emeryturę, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Nagrodzony też został mniej prestiżowymi odznakami, m.in. Zasłużonego Białostoczyni i Zasłużonego Działacza Kultury⁶⁹. Paszkowski wypełniał misję ochrony zabytków praktycznie do końca życia. Zmarł 2 października 1982 r. Spoczął obok małżonki w grobie rodzinnym na cmentarzu św. Rocha w Białymstoku⁷⁰.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku

Akta osobowe Władysława Paszkowskiego.

Decyzja nominacyjna MKiSz z dnia 13.08.1948 sygnowana przez ministra Dybowskiego, k. 100.

Decyzja o powołaniu, k. 77–78.

Decyzja Prezydium WRN w Białymstoku z 24.12.1960 o odwołaniu W. Paszkowskiego ze stanowiska kierownika Oddziału Konserwatorskiego w Wydziale Kultury, k. 139.

Odpis aktu powołania, k. 72.

Odpis dyplomu, k. 59.

Wniosek kierownika Wydziału Kultury skierowany do Wydziału Organizacyjno-Prawnego Prezydium WRN w Białymstoku z 25.10.1960, k. 137.

Wniosek Naczelnego Dyrektora Muzeów i Ochrony Zabytków W. Kieszkowskiego z 22.06.1948, k. 99.

- Bęćkowo – pomiary inwentaryzacyjne dworu wykonane wspólnie z arch. Stefanem Winiarskim, 1956 r., nr inw. 1377–1379, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja i projekt zabezpieczenia ruin cerkwi pobazylikańskiej w Supraślu, 1946 r., nr inw. 1966, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja kościoła i klasztoru pofranciszkańskiego w Drohiczynie 1947 i 1949 r., nr inw. 1511, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja lamusa w Kalinówce Kościelnej, brak daty (1954 lub 1955 r.), nr inw. 602, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja pomiarowa kościoła w Mielniku, 1953 r., nr inw. 665, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja alumnatu w Tykocinie, 1949 r., nr inw. 1022, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Inwentaryzacja kościoła parafialnego w Choroszczy, 1945 r., nr inw. 469, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Paszkowski W., Choroszcz, woj. białostockie. Pałac Branickich. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1961–1973, mps, Białystok 1973, ss. 15, w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 3141.
- Paszkowski W., Dowspuda. Pałac Paca, woj. suwalskie. Dokumentacja konserwatorska z prac remontowo-konserwatorskich prowadzonych w latach 1977–1979, mps, Białystok 1980, ss. 13, w zbiorach WUOZDwS, nr inw. 597.
- Paszkowski W., Inwentaryzacja pomiarowa kościoła w Mielniku, 1953 r., w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 665.
- Paszkowski W., Kanał Augustowski, Śluza Paniewo, woj. suwalskie, dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1973–1979, mps, Białystok 1979, ss. 16, w zbiorach WUOZDwS, nr inw. 609.
- Paszkowski W., Projekt rekonstrukcji kościoła w Mielniku, 1956 r., w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 1541–1542.
- Paszkowski W., Rekonstrukcja królewskiego zamku bastionowego w Tykocinie, 1976 r., nr inw. 2039, w zbiorach A-WUOZ-B.
- Paszkowski W., Tykocin, woj. białostockie. Synagoga. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach po 1961–1977, mps, Białystok 1977, ss. 15, w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 3708.
- Paszkowski W., Wigry, woj. suwalskie. Zespół pokamedulski, dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1976–1978, mps, Białystok 1978, ss. 11, w zbiorach WUOZ Delegatura w Suwałkach [WUOZDwS], nr inw. 515.
- Plan parteru pałacu w Pawłowiczach, 1955 r., nr inw. 1550, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Pomiar inwentaryzacyjny pałacu Opatów w Supraślu, 1947 r., nr inw. 943, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Projekt rekonstrukcji kościoła w Mielniku, 1956 r., nr inw. 1541–1542, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Projekt techniczny częściowej rekonstrukcji lamusa w Kalinówce Kościelnej, 1955 r., nr inw. 603, w zbiorach A-WUOZ-B.*
- Projekt odbudowy pałacu Opatów w Supraślu, 1949 r., nr inw. 946, w zbiorach A-WUOZ-B w Białymstoku.*
- Rekonstrukcja królewskiego zamku bastionowego w Tykocinie, 1976 r., nr inw. 2039, w zbiorach A-WUOZ-B.*

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Zespół Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego

Personalne wykazy pracowników Wydziału Kultury i Sztuki, pisma o przyjęciu do pracy i inne: Sygn. 4/71/0/22/2338, k. 59.

Sprawozdania z działalności Wydziału Kultury i Sztuki za okres od momentu powstania do 31.XII.1945: Sygn. 4/71/0/22/2348, k. 5.

Zespół Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku

Ruina kościoła [w Mielniku] – warianty szczytu elewacji frontowej, Siedlecki J., Pracownia Projektowa PKZ w Białymstoku: Sygn. 4/714/0/-/1/205/1981.

Sidra, zamek – wstępne badania terenowe, rysunki: Sygn. 4/714/0/-/1/10/2002.

Zamek [w Tykocinie]. Założenia techniczno-ekonomiczne – remont zieleni wokół zamku, Kluz L., Pracownia Projektowa PKZ/O Warszawa: Sygn. 4/714/0/-/1/74/1981.

Opracowania

Balul M., *Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1991.

Białkowski W., *Wspomnienia o pracy w województwie białostockim w latach 1944–1949*, „Rocznik Białostocki” 1965.

Czapska A., *Architektoniczne zabytki miasta Wąsosz oraz badania terenu dawnego zamku*, „Rocznik Białostocki” 1972, R. 11.

Czapska A., *Badania architektoniczne na terenie dawnego województwa białostockiego w latach 1965–1985*, „Rocznik Białostocki” 1993, R. 18.

Czapska A., *Badania architektoniczne w Różanymstoku i Sidrze*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 3.

Czapska A., *Z badań na wzgórzu zamkowym w Sidrze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia” 1979, t. 24, z. 2.

Dajnowicz M., Miodowski A., *Biografia zawodowa Władysława Paszkowskiego – białostockiego konserwatora zabytków w fotografiach zapisana (1945–1972)*, Białystok 2021.

Drobek K., Szostak B., Królikowski W., *Metody inwentaryzacji obiektów znajdujących się w stanie ruiny*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2018, nr 6.

Hościłowicz J., *Władysław Paszkowski (1905–1982)*, „Rocznik Białostocki” 1991, R. 16.

Hościłowicz J., *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2004, z. 10.

Kania A., *Rola Jana Bułhaka w rozwoju polskiej fotografii. Działalność naukowa na Uniwersytecie Stefana Batorego oraz publicystyczna na łamach „Fotografia Polskiego”, „Pisma Humanistyczne” 2015, nr 13.*

Księga dziesięciolecia Państwowej Szkoły Technicznej imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie: 1922–1932, red. M. Świdziński et al., Wilno 1932.

Kurz I., *Obraz ruin – obraz świata w ruinach. O tym, co mogą znaczyć gruzowiska, Polska fotografia dokumentalna na skrzyżowaniu dyskursów. Materiały z sesji zorganizowanej w dniu 2 IV 2005 z okazji wystawy Leonarda Sempolińskiego*, red. M. Jurkiewicz, Warszawa 2006.

- Łotysz A., Górski W., *Monografia fotograficzna: kompleksowa inwentaryzacja fotograficzna obiektu lub zespołu zabytkowego*, „Ochrona Zabytków” 1973, nr 2.
- Oleksicki A., *Archiwum fotograficzne Władysława Paszkowskiego*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 1.
- Oleksicki A., *Meandry organizacyjne służb konserwatorskich w Polsce po 1918 r.*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1.
- Paszkowski W., *Choroszcz*, Białystok 1966.
- Paszkowski W., *Problemy konserwatorskie pałacu w Dowspudzie*, „Rocznik Białostocki” 1976, t. 13.
- Paszkowski W., *Roboty konserwatorskie w katedrze łomżyńskiej*, „Ochrona Zabytków” 1957, nr 3.
- Paszkowski W., Kochanowski W., *Prace konserwatorskie. Województwo białostockie (1952–1956)*, „Ochrona Zabytków” 1956, nr 4.
- Paszkowski W., Kochanowski W., Lebedzińska L., *Osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie ochrony zabytków na Białostocczyźnie*, „Rocznik Białostocki” 1965, t. 5.
- Paszkowski W., Lebedzińska L., *Tykocin*, Białystok 1964.
- Polska fotografia dokumentalna na skrzyżowaniu dyskursów. Materiały z sesji zorganizowanej w dniu 2 IV 2005 z okazji wystawy Leonarda Sempolińskiego*, red. M. Jurkiewicz, Warszawa 2006.
- Stadnicki J., *Architekt Stanisław Bukowski (1904–1979) – człowiek kultury (wspomnienie pośmiertne)*, „Ochrona Zabytków” 1982, nr 1–2.
- Wicher S., *Twórczość architektoniczna Stanisława Bukowskiego na tle epok*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2004, z. 10.
- Wicher S., *Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego*, Białystok 2009.
- Zaborowski P., *W obiektywie Bułhaka*, „Mówią Wieki” 2016, nr 1.
- Zachwatowicz J., *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1–2.
- Zieliński T., Jonkajtys-Luba G., Czerner O., *Romuald Gutt*, Warszawa 1968.

Opracowania internetowe

- Ceglarek M., *Śledziewski Piotr ks. mjr (1884–1950)*, https://web.archive.org/web/20180804185128/http://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/378_19751.html
- Filipczuk Zenon, http://inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/zenon_filipczuk,396
- Jaskanis Jan, [https://www.wikiwand.com/pl/Jan_Jaskanis_\(archeolog\)](https://www.wikiwand.com/pl/Jan_Jaskanis_(archeolog))
- Kieszkowski Witold, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/witold-kieszkowski>
- Kieszkowski Witold, https://www.wikiwand.com/pl/Witold_Kieszkowski
- Lorentz Stanisław, https://www.wikiwand.com/pl/Stanis%C5%82aw_Lorentz
- Piwocki Ksawery, https://www.wikiwand.com/pl/Ksawery_Piwocki

PRZYPISY

- ¹ M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Biografia zawodowa Władysława Paszkowskiego – białostockiego konserwatora zabytków w fotografiach zapisana (1945–1972)*, Białystok 2021, s. 33.
- ² Odnosnie do daty tych przenosin są spore niejasności. Janina Hościłowicz, biografka W. Paszkowskiego, podaje w publikacjach mu poświęconych dwa różne terminy. Raz pisze, że nastąpiło to w 1917 r. – zob. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2004, z. 10, s. 287, https://pcr.uwb.edu.pl/BKWP/files/BKWP_2004_10_020.pdf [dostęp: 23 VII 2021]. Innym razem stwierdza, że nastąpiło to w 1923 r. – zob. też, *Władysław Paszkowski (1905–1982)*, „Rocznik Białostocki” 1991, R. 16, s. 613, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/RB/files/RB16_072.pdf [dostęp: 23 VII 2021].
- ³ Szkoła powstała w 1922 r. z inicjatywy miejscowego oddziału Koła Techników. Od 1929 r. nosiła imię Józefa Piłsudskiego – szerzej: M. Balul, *Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 1991, passim. Por. *Księga dziesięciolecia Państwowej Szkoły Technicznej imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie: 1922–1932*, red. M. Świdziński et al., Wilno 1932, passim.
- ⁴ J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)*..., s. 612–616; por. też, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*..., s. 287–309.
- ⁵ A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne Władysława Paszkowskiego*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 1, s. 132, https://ochronazabytkow.nid.pl/wp-content/uploads/2019/09/OZ_1-2018_06_Oleksicki.pdf [dostęp: 13 VIII 2021].
- ⁶ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Akta osobowe Władysława Paszkowskiego (A-WUOZ-B. AOWP). Karta personalna, k. 39, 74, 94. Por. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)*..., s. 613.
- ⁷ W latach 1929–1935 był naczelnym konserwatorem zabytków województwa wileńskiego i nowogródzkiego. Po rezygnacji ze stanowiska został wykładowcą Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W latach 1936–1982 (z przerwą okupacyjną) pełnił funkcję dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie – zob. *Stanisław Lorentz*, https://www.wikiwand.com/pl/Stanis%C5%82aw_Lorentz [dostęp: 26 VII 2021].
- ⁸ W latach 1935–1937 był naczelnym konserwatorem zabytków województwa wileńskiego i nowogródzkiego. Po wojnie pracował w Akademii Sztuk Pięknych jako profesor i kierownik Katedry Nauk Historycznych, gdzie w latach 1946–1957 i 1968–1971 pełnił funkcję prorektora – zob. *Ksawery Piwocki*, https://www.wikiwand.com/pl/Ksawery_Piwocki [dostęp: 26 VII 2021].
- ⁹ W roku 1937 został naczelnym konserwatorem zabytków województwa wileńskiego i nowogródzkiego, gdzie nadzorując prace m.in. na zamku w Grodnie, wprowadzał nowoczesną metodykę archeologii. Z jego inicjatywy prowadzono prace konserwacyjne na zamkach w Trokach i w Wilnie. W 1945 r. powołany na stanowisko zastępcy Generalnego Konserwatora Zabytków w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków – zob. *Witold Kieszkowski*, https://www.wikiwand.com/pl/Witold_Kieszkowski [dostęp: 26 VII 2021]; por. *Witold Kieszkowski*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/witold-kieszkowski> [dostęp: 26 VII 2021].
- ¹⁰ W kontekście powojennej odbudowy zabytków Białostoczczyzna miała szczęście, że najwyższe urzędy bezpośrednio po 1945 r. sprawowali na tym terenie tacy ludzie, jak wicewojewoda W. Białkowski, wojewoda Stefan Dybowski czy też jego następca Stanisław Krupka (od 1947 r.). Wspomnianej trójce droga była sprawa odbudowy zniszczonych zabytków. O konkretnych działaniach na tym polu przypomina W. Białkowski, *Wspomnienia o pracy w województwie białostockim w latach 1944–1949*, „Rocznik Białostocki” 1965, R. 5, s. 78–79. https://bg.uwb.edu.pl/pcr/RB/files/RB05_003.pdf [dostęp: 10 VIII 2021].
- ¹¹ A-WUOZ-B. AOWP. Odpis aktu powołania, k. 72. Wicewojewoda zwrócił się 19 III 1946 r. do MKiSz z wnioskiem o zatwierdzenie nominacji W. Paszkowskiego – zob. A-WUOZ-B. AOWP. Wniosek o nominację, k. 74.
- ¹² A-WUOZ-B. AOWP. Decyzja o powołaniu, k. 77–78. Tą decyzją mianowano W. Paszkowskiego z dniem 1 kwietnia 1946 jednocześnie referendarzem w Wydziale Kultury i Sztuki.
- ¹³ J. Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1–2, s. 48–52. Zob. A. Oleksicki, *Meandry organizacyjne służb konserwatorskich w Polsce po 1918 r.*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1, s. 93–106, <https://bibliotekanauki.pl/articles/113912> [dostęp: 12 VIII 2021].

- ¹⁴ Szerzej o tej wybitnej postaci pisał S. Wicher, *Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego*, Białystok 2009, passim. Zob. też: J. Stadnicki, *Architekt Stanisław Bukowski (1904–1979) – człowiek kultury (wspomnienie pośmiertne)*, „Ochrona Zabytków” 1982, nr 1–2, s. 114–115, <https://bibliotekanauki.pl/articles/537650> [dostęp: 16 VIII 2021].
- ¹⁵ T. Zieliński, G. Jonkajtys-Luba, O. Czerner, *Romuald Gutt*, Warszawa 1968, s. 3–68.
- ¹⁶ A. Oleksicki, *Meandry organizacyjne...*, s. 93n.
- ¹⁷ W 1949 r. decyzją MKiSz powołane zostało, pierwsze w dziejach Białegostoku, muzeum regionalne. Jego organizację ministerstwo powierzyło m.in. W. Paszkowskiemu – zob. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 288.
- ¹⁸ Archiwum Państwowe w Białymstoku. Zespół Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego – Wydział Kultury i Sztuki (APB. UWB-WKiSz). Sprawozdania z działalności Wydziału Kultury i Sztuki za okres od momentu powstania do 31 XII 1945 r.: Sygn. 4/71/0/22/2348, k. 5. Problemu z mobilnością pracowników wydziału, zwłaszcza konserwatorów zabytków, nie udało się rozwiązać przez kolejne 6 miesięcy – APB. UWB-WKiSz. Sprawozdania miesięczne..., pismo z 13.11.1944: Sygn. 4/71/0/22/2345, k. 8; por. APB. UWB-WKiSz. Sprawozdania miesięczne..., pismo z 27.04.1945: Sygn. 4/71/0/22/2345, k. 24.
- ¹⁹ APB. UWB-WKiSz. Sprawozdania miesięczne..., pismo z 3.04.1945: Sygn. 4/71/0/22/2345, k. 17.
- ²⁰ APB. UWB-WKiSz. Sprawozdania miesięczne..., pismo z 5.07.1945: Sygn. 4/71/0/22/2345, k. 32.
- ²¹ Formalną decyzję w tej sprawie Naczelną Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków przy MKiSz podjęła 23 II 1948 – zob. APB. UWB-WKiSz. Sprawozdania z..., pismo z dnia 23.02.1948: Sygn. 4/71/0/22/2411, k. 53.
- ²² Według innej wersji to S. Bukowski kierował Pracownią w latach 1948–1950 i 1952–1958 – zob. *Stanisław Bukowski*, [https://www.wikiwand.com/pl/Stanis%C5%82aw_Bukowski_\(in%C5%BCynier\)](https://www.wikiwand.com/pl/Stanis%C5%82aw_Bukowski_(in%C5%BCynier)) [dostęp: 26 VII 2021]. Por. S. Wicher, *Twórczość architektoniczna Stanisława Bukowskiego na tle epok*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2004, z. 10, s. 194, https://pcr.uwb.edu.pl/BKWP/files/BKWP_2004_10_013.pdf [dostęp: 16 VIII 2021].
- ²³ S. Wicher, *Twórczość architektoniczna...*, s. 214.
- ²⁴ J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)...*, s. 613; por. też, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 288. W pierwszej z przywołanych publikacji autorka podaje rok 1951, zaś w drugiej 1952 jako początek działalności białostockiej Pracowni Konserwacji Zabytków.
- ²⁵ Zob. *Jan Jaskanis*, [https://www.wikiwand.com/pl/Jan_Jaskanis_\(archeolog\)](https://www.wikiwand.com/pl/Jan_Jaskanis_(archeolog)) [dostęp: 26 VII 2021].
- ²⁶ Absolwent Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1952). Aktywny w zawodzie architekta i konserwatora zabytków. Był projektantem wielu zrealizowanych obiektów w Białymstoku i w regionie, współpracownikiem Bukowskiego, którego zastąpił na stanowisku kierownika Pracowni Konserwacji Zabytków w Białymstoku. W ramach jej działalności był współprojektantem odbudowy Rynku Kościuszki oraz budynków w jego pierzejach (m.in. Zbrojowni Branickich). Ponadto współpracował przy odbudowie Pałacu Branickich, a także przy pracach rewitalizacyjnych gotyckiej Katedry w Łomży – zob. *Zenon Filipczuk*, http://inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/zenon_filipczuk,396 [dostęp: 26 VII 2021].
- ²⁷ Na dalszym etapie rekonstrukcji wspomnianą trójkę wspierali inni architekci. Zob. APB. Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku [BBiDZ]. Kaplica w Pałacu Opatów, Projekt rekonstrukcji wnętrza i detale architektoniczne, oprac. I. Oborska, Biuro Projektowe PKZ O/Warszawa: Sygn. 4/714/0-/1/230/1981, passim.
- ²⁸ Dokładna data rezygnacji z kierowania Wydziałem Kultury i Sztuki nie jest znana. Z dostępnej dokumentacji pośrednio wynika, że w maju 1947 r. na pewno jeszcze sprawował swoją funkcję – zob. APB. UWB-WKiSz. Personalne wykazy pracowników Wydziału Kultury i Sztuki, pisma o przyjęciu do pracy i inne: Sygn. 4/71/0/22/2338, k. 59. Z dniem 21 XII 1947 r. kierowanie wydziałem przejął Marian Józefowicz – zob. tamże, k. 111.
- ²⁹ A-WUOZ-B. AOWP. Wniosek Naczelnego Dyrektora Muzeów i Ochrony Zabytków W. Kieszkowskiego z 22.06.1948, k. 99.
- ³⁰ A-WUOZ-B. AOWP. Decyzja nominacyjna MKiSz z dnia 13 VIII 1948 sygnowana przez ministra Dybowskiego, k. 100. W piśmie skierowanym w grudniu 1971 r. przez kierownictwo Wydziału Kultury do przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej [WRN] w Białymstoku w związku z przejściem Paszkowskiego na emeryturę znalazło się z kolei następujące zdanie: „W latach 1945–1961 pełnił funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków” – zob. A-WUOZ-B. AOWP. Pismo Wydziału Kultury do przewodniczącego Prezydium WRN w Białymstoku z dnia 14 XII 1971, k. 177. W uzupełnieniu poczynionych tu ustaleń należy dopowiedzieć, że według wcześniejszych badań Janiny Hościłowicz nominację na

- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków W. Paszkowski uzyskał 1 sierpnia 1955 r. – zob. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)*..., s. 614. Autorka nie udokumentowała jednak źródła tej informacji w przypisie.
- ³¹ Szkoła ta reprezentowała bardzo wysoki poziom nauczania, porównywalny z powojennymi studiami wyższymi – szerzej pisze o tym M. Baluś, *Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie*..., passim.
- ³² A-WUOZ-B. AOWP. Odpis dyplomu, k. 59. Por. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)*..., s. 614; też, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*..., s. 287–309; A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne*..., s. 132.
- ³³ W czasach rządów Władysława Gomółki ceniona była „praworządność socjalistyczna”. Członkom partii wypadało przynajmniej od czasu do czasu ją zamanifestować.
- ³⁴ A-WUOZ-B. AOWP. Wniosek kierownika Wydziału Kultury skierowany do Wydziału Organizacyjno-Prawnego Prezydium WRN w Białymstoku z 25 X 1960, k. 137. Por. W. Paszkowski, W. Kochanowski, *Prace konserwatorskie. Województwo białostockie (1952–1956)*, „Ochrona Zabytków” 1956, R. IX, z. 4, s. 257–261, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication?id=68664&tab=3> [dostęp: 16 VIII 2021]; W. Paszkowski, W. Kochanowski, L. Lebedzińska, *Osiągnięcia Polski Ludowej w zakresie ochrony zabytków na Białostocczyźnie*, „Rocznik Białostocki” 1965, t. 5, s. 281–306, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/RB/files/RB05_016.pdf [dostęp: 16 VIII 2021].
- ³⁵ A-WUOZ-B. AOWP. Decyzja Prezydium WRN w Białymstoku z 24 XII 1960 o odwołaniu W. Paszkowskiego ze stanowiska kierownika Oddziału Konserwatorskiego w Wydziale Kultury, k. 139.
- ³⁶ Por. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*..., s. 302; zob. W. Paszkowski, *Tykocin, woj. białostockie. Synagoga. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach po 1961–1977*, mps, Białystok 1977, ss. 15, w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 3708.
- ³⁷ W. Paszkowski współpracował z prof. Zachwatowiczem, gdy ten sprawował funkcję Generalnego Konserwatora Zabytków w latach 1945–1957.
- ³⁸ Zob. wyniki tych badań: APB. BBiDZ. Sidra, zamek – wstępne badania terenowe, rysunki: Sygn. 4/714/0/-/1/10/2002, passim. Właściwe badania prowadzono etapami w latach 1971–1975. Zob. ich finalne wyniki: APB. BBiDZ. Badania architektoniczne na wzgórzu zamkowym w Sidrze w 1975 roku, A. Czapska, Politechnika Warszawska: Sygn. 4/714/0/-/1/194/1981, passim. Poniżej sygnatury jednostek archiwalnych zawierających dokumentację z roku 1971: 4/714/0/-/1/196/1981 oraz zbiorczo dla lat 1972–1973: 4/714/0/-/1/195/1981 i roku 1974: 4/714/0/-/1/197/1981, wraz z przygotowaną oddzielnie dokumentacją rysunkową: 4/714/0/-/1/198/1981. Podsumowaniem tych badań było przygotowanie propozycji zabezpieczenia ruin: APB. BBiDZ. Projekt wstępny zabezpieczenia ruin na wzgórzu zamkowym, A. Czapska, Politechnika Warszawska: Sygn. 4/714/0/-/1/199/1981, passim.
- ³⁹ APB. BBiDZ. Zamek [w Tykocinie]. Założenia techniczno-ekonomiczne – remont zieleni wokół zamku, L. Kluz, Pracownia Projektowa PKZ/O Warszawa: Sygn. 4/714/0/-/1/74/1981, passim.
- ⁴⁰ APB. BBiDZ. Ruina kościoła [w Mielniku] – warianty szczytu elewacji frontowej, J. Siedlecki, Pracownia Projektowa PKZ w Białymstoku: Sygn. 4/714/0/-/1/205/1981, passim.
- ⁴¹ W. Paszkowski, *Inwentaryzacja pomiarowa kościoła w Mielniku*, 1953 r., w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 665. O złożoności prac inwentaryzacyjnych przy tego typu obiektach piszą K. Drobek, B. Szostak, W. Królikowski, *Metody inwentaryzacji obiektów znajdujących się w stanie ruiny*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2018, nr 6, s. 73–86.
- ⁴² W. Paszkowski, *Projekt rekonstrukcji kościoła w Mielniku*, 1956 r., w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 1541–1542.
- ⁴³ J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)*..., s. 297.
- ⁴⁴ Tamże, s. 301.
- ⁴⁵ Przykładowo: W. Paszkowski, *Rekonstrukcja królewskiego zamku bastionowego w Tykocinie*, 1976, nr inw. 2039, w zbiorach A-WUOZ-B.
- ⁴⁶ A. Czapska, *Architektoniczne zabytki miasta Wąsoszy oraz badania terenu dawnego zamku*, „Rocznik Białostocki” 1972, R. 11, s. 283–303, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/RB/files/RB11_009.pdf. [dostęp: 30 VII 2021]; też, *Z badań na wzgórzu zamkowym w Sidrze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia” 1979, t. 24, z. 2, s. 177–190; też, *Badania architektoniczne w Różanymstoku i Sidrze*, „Białostocczyzna” 1988, nr 3, s. 1–5, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/40688/edition/39288/content> [dostęp: 30 VII 2021]; też, *Badania architektoniczne na terenie dawnego województwa białostockiego w latach*

- 1965–1985, „Rocznik Białostocki” 1993, R. 18, s. 423–432, https://pcr.uwb.edu.pl/RB/files/RB18_005.pdf [dostęp: 30 VII 2021]; też, *Badania architektoniczne na terenie dawnego województwa białostockiego w latach 1965–1985*, „Rocznik Białostocki” 1993, R. 18, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/RB/files/RB18_025.pdf [dostęp: 30 VII 2021].
- 47 J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 303.
- 48 Ze względu na wydłużone w czasach peerelowskich cykle wydawnicze referat ten ukazał się w postaci artykułu naukowego dopiero kilka lat później – zob. W. Paszkowski, *Problemy konserwatorskie pałacu w Dowspudzie*, „Rocznik Białostocki” 1976, t. 13, s. 439–449. https://pcr.uwb.edu.pl/RB/files/RB13_022.pdf [dostęp: 23 VII 2021]; por. tenże, *Dowspuda. Pałac Paca, woj. suwalskie. Dokumentacja konserwatorska z prac remontowo-konserwatorskich prowadzonych w latach 1977–1979*, mps, Białystok 1980, ss. 13, w zbiorach WUOZDwS, nr inw. 597.
- 49 W. Paszkowski, *Choroszcz*, Białystok 1966.
- 50 W. Paszkowski, L. Lebedzińska, *Tykocin*, Białystok 1964.
- 51 W. Kochanowski był w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. inspektorem w Oddziale Konserwatorskim Wydziału Kultury Prezydium WRN w Białymstoku, później wieloletnim współpracownikiem warszawskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a po 1975 r. także siedleckiego w tym nowo utworzonym województwie – zob. A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne...*, s. 135.
- 52 J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 306.
- 53 Mowa o charakterystycznej pieczęcie z imieniem i nazwiskiem odciskanej na odwrocie zdjęć wykonanych przez W. Paszkowskiego.
- 54 A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne...*, s. 136.
- 55 Wykonując dokumentację fotograficzną, Paszkowski posługiwał się nowoczesnym aparatem Leica nabytym w połowie lat trzydziestych XX w. – zob. tamże, s. 133.
- 56 Merytoryczny i ilościowy wkład ks. dr. Śledzińskiego jako autora publikacji na temat teorii i praktyki fotograficznej był imponujący. Zestawienie jego najważniejszych prac zamieszcza ks. Michał Ceglarek w artykule pt. *Śledziński Piotr ks. mjr (1884–1950)*, https://web.archive.org/web/20180804185128/http://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/378_19751.html [dostęp: 19 VII 2021].
- 57 A. Kania, *Rola Jana Bulhaka w rozwoju polskiej fotografii. Działalność naukowa na Uniwersytecie Stefana Batorego oraz publicystyczna na łamach „Fotografia Polskiego”, „Pisma Humanistyczne”* 2015, nr 13, s. 115–131; P. Zaborowski, *W obiektywie Bulhaka*, „Mówią Wieki” 2016, nr 1, s. 6; A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne...*, s. 133.
- 58 Autorstwa Paszkowskiego są praktycznie wszystkie negatywy przechowywane w białostockim A-WUOZ-B w albumach od 1 do 52 włącznie (ok. 40 tys. klatek). Są to zdjęcia wykonane w latach 1945–1972 na czarno-białych kliszach – zob. A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne...*, s. 135.
- 59 Zob. inspirująca publikacja do innego postrzegania powojennych ruin i ich fotograficznego obrazu: I. Kurz, *Obraz ruin – obraz świata w ruinach. O tym, co mogą znaczyć gruzowiska* [w:] *Polska fotografia dokumentalna na skrzyżowaniu dyskursów. Materiały z sesji zorganizowanej w dniu 2 IV 2005 z okazji wystawy Leonarda Sempolińskiego*, red. M. Jurkiewicz, Warszawa 2006, s. 39–45.
- 60 Przywołaną definicję monografii fotograficznej podają: A. Łotysz, W. Górski, *Monografia fotograficzna: kompleksowa inwentaryzacja fotograficzna obiektu lub zespołu zabytkowego*, „Ochrona Zabytków” 1973, nr 2, s. 89.
- 61 Zob. Inwentaryzacja kościoła parafialnego w Choroszczy, 1945 r., nr inw. 469, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku; Inwentaryzacja i projekt zabezpieczenia ruin cerkwi pobazylińskiej w Supraślu, 1946 r., nr inw. 1966, w zbiorach A-WUOZ-B; Pomiar inwentaryzacyjny pałacu Opatów w Supraślu, 1947 r., nr inw. 943, w zbiorach A-WUOZ-B; Projekt odbudowy pałacu Opatów w Supraślu, 1949 r., nr inw. 946, w zbiorach A-WUOZ-B w Białymstoku; Inwentaryzacja kościoła i klasztoru pofranciszkańskiego w Drohiczyźnie, 1947 i 1949 r., nr inw. 1511, w zbiorach A-WUOZ-B; Inwentaryzacja alumnatu w Tykocinie, 1949 r., nr inw. 1022, w zbiorach A-WUOZ-B; Inwentaryzacja pomiarowa kościoła w Mielniku, 1953 r., nr inw. 665, w zbiorach A-WUOZ-B; Projekt rekonstrukcji kościoła w Mielniku, 1956 r., nr inw. 1541–1542, w zbiorach A-WUOZ-B; Inwentaryzacja lamusa w Kalinówce Kościelnej, brak daty (1954 lub 1955 r.), nr inw. 602, w zbiorach A-WUOZ-B; Projekt techniczny częściowej rekonstrukcji lamusa w Kalinówce Kościelnej, 1955 r., nr inw. 603, w zbiorach A-WUOZ-B; Plan parteru pałacu w Pawłowiczach, 1955 r. nr inw. 1550, w zbiorach A-WUOZ-B; Będkowo – pomiary inwentaryzacyjne dworu wykonane wspólnie z arch. Stefanem Winiarskim, 1956 r., nr inw. 1377–1379, w zbiorach A-WUOZ-B; Re-

- konstrukcja królewskiego zamku bastionowego w Tykocinie, 1976 r., nr inw. 2039, w zbiorach A-WUOZ-B. Ten częściowy ich wykaz zestawiała jedna ze współpracownic W. Paszkowskiego – zob. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 307–308.
- ⁶² W. Paszkowski, *Choroszcz, woj. białostockie. Pałac Branickich. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1961–1973*, mps, Białystok 1973, ss. 15, w zbiorach WUOZ w Białymstoku, nr inw. 3141.
- ⁶³ W. Paszkowski, *Roboty konserwatorskie w katedrze łomżyńskiej*, „Ochrona Zabytków” 1957, nr 3, s. 172–181, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=63479&from=publication> [dostęp: 16 VIII 2021].
- ⁶⁴ W. Paszkowski, *Wigry, woj. suwalskie. Zespół pokamedulski, dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1976–1978*, mps, Białystok 1978, ss. 11, w zbiorach WUOZ Delegatura w Suwałkach [WUOZDwS], nr inw. 515.
- ⁶⁵ W. Paszkowski, *Kanał Augustowski, Śluza Paniewo, woj. suwalskie, dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich prowadzonych w latach 1973–1979*, mps, Białystok 1979, ss. 16, w zbiorach WUOZDwS, nr inw. 609.
- ⁶⁶ J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 304, 306. Por. A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne...*, s. 151–152.
- ⁶⁷ J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)...*, s. 614; por. też, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 287–309.
- ⁶⁸ A-WUOZ-B. AOWP. Ankieta personalna, k. 94.
- ⁶⁹ A-WUOZ-B. AOWP. Notatka służbowa, k. 67. Por. J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905–1982)...*, s. 614; też, *Władysław Paszkowski architekt, konserwator (1905–1982)...*, s. 287–309.
- ⁷⁰ Ponad trzy dekady po śmierci W. Paszkowskiego białostocka Rada Miasta uhonorowała go, czyniąc patronem jednej z peryferyjnych ulic na Nowym Mieście. Z pewnością zasłużył na więcej. Skoro nie patronuje którejs z śródmiejskich ulic, gdzie dzięki jego staraniom uratowano niejedną zabytkowy obiekt, to wypadłoby dodatkowo uczcić jego pamięć w inny sposób, nadając tytuł Honorowego Obywatela Białegostoku. Paszkowski, jak też Bukowski, zasłużyli na to nie mniej niż Marian Zyndram-Kościałkowski. O pamięć o ich zasługach należy upomnieć się też u władarzy innych podlaskich gmin i miast z Drohiczyńnem na czele.

WŁADYSŁAW PASZKOWSKI'S CONTRIBUTION TO THE ORGANISATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL MONUMENT PROTECTION SERVICE IN PODLASIE (1945–1982)

Forty years after the death of Władysław Paszkowski, a distinguished voivodeship conservator in Białystok and a post-war organiser of historical monument protection service in north-eastern Poland, it is worth recalling his achievements on this field. Only in retrospect can one see the importance of these achievements. Cataloguing damages, securing permanent ruins, and reconstruing the historical monuments of the Białystok, Suwałki, and Łomża regions are merely a few of them. Today, we know that his greatest achievement was creating a photographic archive documenting the post-war state of the architectural cultural heritage of north-eastern Poland.